

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854, OMÜİFD Haziran 2023, 54: 119-146

İsmail Konevî'nin Beyzâvî Tefsiri Haşiyesinde Ashab-ı Kehf Kıssası Analizi

The Analysis of the Parable of Ashab al-Kahf in the
Hashiyah of Ismail Konevi's Beyzavi Commentary

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR¹

¹Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tokat
• ahmet.aozdemir@gop.edu.tr • ORCID > 0000-0002-2389-6693

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16 Mart/March 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 07 Haziran/June 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 54 | **Sayfa/Pages:** 119-146

Atıf/Cite as: Özdemir, A. "İsmail Konevî'nin Beyzâvî Tefsiri Haşiyesinde Ashab-ı Kehf Kıssası Analizi" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 54, Haziran 2023: 119-146.

İSMAİL KONEVÎ'NİN BEYZÂVÎ TEFSİRİ HAŞİYESİNDE ASHAB-I KEHF KISSASI ANALİZİ

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş ilim adamlarından olan ve yazdığı farklı alanlardaki eserleriyle adından söz ettiren İsmail Konevî'nin Beyzâvî tefsirine yazdığı haşiyesi önemli kaynaklar arasına girmiştir. Yaptığı ilmi çalışmalar saray eşrafının da gözünden kaçmamış olacak ki kendisi saraydaki ilmi toplantıların vazgeçilmez isimlerinden biri olmuştur. Bu çalışmamızda tefsirinin bir yönünü, Ashab-ı Kehf kıssası analizini ele aldık. Kıssa, sıra dışı bir olaydan bahsetmesi nedeniyle insanların dikkatini çekmiş ve araştırmalara konu olmuştur. Olayın geçtiği yer, gençlerin kimler olduğu ve ne kadar süre uyuyakaldıkları hala gizemini korumaktadır. Kur'an, meselenin özüne odaklandığı için bu tür ayrıntılar üzerinde çok fazla durmamaktadır. Konuyla ilgili detaylar daha çok yoruma dayalı bilgilerden oluşmaktadır. Üzerinde durulması gereken asıl konu, gençlerin korkusuzca mücadelesi ve bu olayın, kıyametin mutlaka gerçekleşeceğine delil olmasıdır. Konevî'nin de Kur'an'ın bu üslubuna riayet ettiği, tahlillerinde dikkat çekici ifadeler kullandığı görülmektedir. Her ne kadar ayrıntılara zaman zaman girse de daha çok bahsettiğimiz öze dönük bir anlatım ortaya koyduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Konevî, Beyzâvî Haşiyesi, Ashab-ı Kehf, Kıssa.

THE ANALYSIS OF THE PARABLE OF ASHAB AL-KAHF IN THE HASHIYAH OF ISMAIL KONEVİ'S BEYZAVI COMMENTARY

ABSTRACT

Ismail Konevi, who was one of the scientists who grew up in the last periods of the Ottoman Empire and who made a name for himself with his works in different fields, is among the important sources with his work of hashiyah on Bezavi's commentary. His scientific studies have not gone unnoticed by the notables of the palace, as he has been one of the indispensable figures of the scientific meetings in the palace. In this study, we discussed one aspect of his tafsir, the analysis of the parable of Ashab al-Kahf. The story attracted people's attention and became the subject of research due to the fact that it mentions an unusual event. The place where the incident took place, who the young people were and how long they fell asleep still remain a mystery. The Qur'an does not dwell too much on such details because it focuses on the essence of the issue. The details on the subject consist mostly of

information based on interpretation. The main issue that needs to be focused on is the fearless struggle of the young people and the fact that this event is evidence that the doomsday will definitely occur. It is seen that Konavi also complied with this style of the Qur'an and used remarkable expressions in his analyses. Although he goes into details from time to time, it can be said that he reveals a more succinct narrative that we have mentioned.

Keywords: Tafsir, Konevi, Beyzavi Hashiyah, Ashab al-Kahf, Qıssa.

GİRİŞ

İsmail Konevî, 18. yüzyılda Osmanlı uleması arasında şöhret bulmuş büyük bir ilim adamıdır. İyi bir eğitim almasının da bir sonucu olarak çeşitli eğitim kurumlarında görev almasının yanı sıra saraydaki ilmi tartışmaların da vazgeçilmez isimlerinden olmuştur. Farklı alanlarda çalışmalar ortaya koymuş olmakla birlikte tefsir alanındaki eserlerinin daha ön planda olduğunu söylemek mümkündür.

Khef sûresi 18/9-26. ayetleri arasında geçen Ashab-ı Khef kıssası ise bir grup gencin, inançları uğruna ortaya koydukları büyük mücadelenin ve cesaretin anlatılmasından ibarettir. Mücadelelerinin her aşaması, ibretlik hadiselerle doludur. Bu olaylardan çıkarılacak dersler, gençler için yol gösterici bir hüviyete sahiptir.

Gerek İsmail Konevî gerekse Ashab-ı Khef kıssası ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte İsmail Konevî'nin, bu kıssayı tahlil etmesiyle alakalı bir çalışma mevcut değildir. O nedenle biz bu çalışmamızda müellifin çalışma konusu olarak ele aldığımız eserde söz konusu kıssayla ilgili değerlendirmelerini ortaya koymaya çalışacağız. Öncelikle Konevî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerine, özellikle Haşiyesine dair bilgiler aktaracağız. Devamında Ashab-ı Khef Kıssası ile ilgili genel bir bilgilendirme yapacağız. Makalemizin asıl kısmını teşkil eden son bölümde ise Konevî'nin Ashab-ı Khef Kıssasıyla ilgili Haşiyesine, söz konusu kıssa bağlamında yaptığı değerlendirmelere yer vereceğiz.

1. İSMAIL KONEVÎ

Asıl adı Muhammed b. Mustafa İsmâüddin Ebu'l-Fidâ el-Hanefî el-Konevî olan İsmail Konevî^[1], Konya'da doğmuş^[2], Hac dönüşü esnasında 1195/1781 yılında

^[1] İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin esmâi'l-müellifin ve âsârü'l-musannafin* (Beyrût: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/222.

^[2] Ebü'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali el-Muradî, *Silke'd-dürer fi a'yânî's-sânî aşer* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Dâru İbn Hazm, 3. Basım, 1408/1988), 1/262.

Dımaşk'ta vefat etmiştir.^[3] Vefatı Safer ayının 12'sine denk gelmiştir.^[4] Salihyye bölgesinde^[5] Zülkifl aleyhisselamın kabrinin yakınına defnedilmiştir.^[6] Hanefî olarak nitelendirilmesi bu mezhebe mensubiyetini de göstermektedir.^[7]

Kendilerinden istifade ettiği ilim adamlarına gelince Abdülkerim Konevî, Ebû Abdullah Mahmûd b. Muhammed el-Antakî^[8], Mustafa Konevî, İmam Halil Konevî ve Mustafa Maraşî'den dersler almıştır. Halep ve İstanbul medreselerinde de eğitim görmüştür.^[9] Mustafa Boluvî, Halil Konevî, Hacı İsmail, Aksaraylı İbrahim Efendi gibi isimlerle birlikte Ebû Said Muhammed Hadimî'den de dersler aldığı ifade edilmiştir.^[10] Kendisiyle ilgili nitelendirmelere bakılacak olursa hafız olduğu da anlaşılmaktadır.^[11]

Aldığı bu eğitimler neticesinde aklî ve naklî ilimlerde iyi bir konuma gelmiş^[12], medreselerde ders vermeye başlamıştır.^[13] Şehzade Medresesi müderrisliği^[14] ve Enderun'da reisi'l-mualimîn görevlerine getirilmiştir.^[15] Orada hem özel hem de genel dersler okutmuştur.^[16] Ulema arasında şöhret kazanmış^[17], Rum diyarı âlimlerinin reisi olarak adlandırılmıştır.^[18] İlmiye sınıfındaki bu şöhretinin akabinde Padişahın huzurunda yapılan huzur derslerine davet edilmiştir.^[19] Huzur dersleri 1172/1758 yılından itibaren her yıl Ramazan ayında Padişahın huzurunda dönemin önde gelen ilim adamlarının katılımıyla gerçekleştirilen tefsir tartışmalarıydı. Bu oturumlarda Kadı Beyzâvî tefsiri esas alınır.^[20] İlk huzur dersi vere-

[3] İsmâüddin İsmail b. Muhammed el- Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsiri'l-İmâmî'l-Beyzâvî ve me'ahu hâşiyetü İbnî't-Temcîd*, nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/6. Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/222; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar; Sad. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/821; Mehmet Tâhir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 1/376; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-müfessirîn)* (İstanbul: Bilmen Yay., 1974), 2/729.

[4] Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1/262.

[5] Bağdâdî, *Hediyetü'l-arifîn*, 1/222.

[6] Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1/262.

[7] Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1/262.

[8] Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1/262.

[9] Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1/262.

[10] Burcu Dilek, *Kelam Konularının Kur'ân Merkezli Tartışılması Bakımından Konevî'nin Beyzâvî Tefsiri Hâşiyesinde Kesb Nazariyesi* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 13.

[11] Mehmet Tâhir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/376.

[12] Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1/262.

[13] Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/821.

[14] Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/821.

[15] Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1/262; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/821.

[16] Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1/262.

[17] Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1/262.

[18] Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/222.

[19] Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/821.

[20] Ebül'Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951), 14.

nin o olduğu iddiası^[21] ise bu derslerin onun katılımından önce başlamış olduğu gerekçesiyle doğru kabul edilmemiştir.^[22] Osmanlı devlet erkânı nezdinde önemli bir konuma gelen Konevî, I. Abdülhamid'in de hürmet ve takdirine mazhar olmuştur.^[23]

Konevî'nin yetiştirdiği öğrencilerin olduğu da bilinmektedir. Bu konuda ilk akla gelenlerden olan Müfid İsmail Efendi (öl. 1217/1803) ile kazaskerlik görevinde bulunan Ayıntâbî Mehmed Münib Efendi (öl. 1238/1822) kendisine öğrencilik yapmış^[24] büyük ilim adamlarıdır.

Konevî'nin, çalışmamızda söz konusu ettiğimiz Beyzâvî Hâşiyesi'nden başka çok sayıda eseri bulunmaktadır.^[25] Beyzâvî tefsirine yazdığı haşiyenin baskısı, tefsirde önemli bir isim olan, edebiyat ve şiirde de güçlü bir kalemi bulunan İbn Temcid'in^[26] onun haşiyesinin kenarına yazdığı haşiye ile birlikte basılmıştır. Beyzâvî tefsirine haşiye yazmasında, bu tefsirin Osmanlı medreselerinde en çok okutulan iki tefsirden biri olmasının^[27] etkili olduğu söylenebilir.

2. ASHAB-I KEHF

Kur'an'da, gerek Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ispat edilmesi gerekse ibret alınması için anlatılan kıssalar^[28] önemli bir yer tutmaktadır. Bu kıssalardan bir kısmı peygamberlerle ilgili olmakla birlikte, onların yolundan giden salih insanların ve bunun aksi istikamette bulunan, onlara düşmanlık edenlerin kıssalarının da yine Kur'an'da yer aldığını görmekteyiz.

Kur'an'da, tevhit mücadelesi veren, bu noktada hiçbir tavize yanaşmayan, Allah'a şirk koşan zalim yönetime yanlış yolda olduklarını haykıran gençlerin mücadelesinden bahseden tarihi olay Ashab-ı Kehf kıssası olarak bilinmektedir. Bu gençler aynı zamanda, aksiyoner, ıslahatçı, idealist, arkadaş grubuyla özdeşleşen, fedakâr, sabırlı, sorgulayıcı, benliğini kazanmış, sosyal, toplumsal yargılardan uzak, dua bilincine sahip^[29] olmak gibi ahlaki değerlere de sahiptirler.

[21] Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/222.

[22] Dilek, *Kelam Konularının Kur'an Merkezli Tartışılması Bakımından Konevî'nin Beyzâvî Tefsiri Hâşiyesinde Kesb Nazariyesi*, 14.

[23] Muradî, *Silkü'd-düer*, 1/262.

[24] İbrahim Bayram, "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk" Risalesi Bağlamında İsmail Konevî'nin Teklif Anlayışı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2019), 140.

[25] Muradî, *Silkü'd-düer*, 1/262; Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/222.

[26] Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 322.

[27] Dilek, *Kelam Konularının Kur'an Merkezli Tartışılması Bakımından Konevî'nin Beyzâvî Tefsiri Hâşiyesinde Kesb Nazariyesi*, 17.

[28] M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993), 73-79; Abdülbaki Güneş, *Kur'an Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası* (İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2005), 36-39.

[29] Süleyman Karacevil, "Ashab-ı Kehf Kıssası Bağlamında Gençlik ve Değerler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergi-*

Bahsi geçen gençlerin kim olduklarına dair tartışmalara baktığımızda tefsirlerde, Râzî (öl. 606/1210), Mücâhid'in (öl.103/721) bir görüşü olarak bu gençlerin, şehrin ileri gelenlerinden olduğunu söylemiştir.^[30] Kurtubî (öl. 671/1273) ve Beyzâvî (öl. 685/1286) de benzer şekilde bu gençlerin Rum eşrafından olduğunu dile getirmiştir.^[31] Birinin vezir, diğerlerinin önde gelenlerden olduğu da söylenmiştir.^[32] Rum kralının çocukları olduklarına^[33] dair görüşler de mevcuttur.

Verdikleri mücadeleden ve inançlarındaki sebatlarından dolayı kendilerinin veli kullardan oldukları da söylenmiştir. Bundan yola çıkarak Allah'ın veli kullarının kıssalarını dinleyenlerin bu kıssaların etkisiyle huzura kavuşacakları, dünya heveslerinin azalacağı, ibadetlerini daha güzel bir şekilde yapacakları da ifade edilmiştir.^[34] Zaten kıssalar, insanların ibret almalarına yönelik olduğu ve her birinde Allah'ın gönderdiği dinin hakikat, karşısında duran zihniyetlerin de batıl olduğu vurgulandığı için insanların daha iyi bir kul olmalarına yönelik bir faydayı da ortaya çıkaracaktır.

Bu kıssa genel kabule göre Hz. İsa (a.s.) sonrasında cereyan ettiği için Yahudi kaynaklarında yer almamakla birlikte^[35] Hıristiyan kaynaklarında *Yedi Uyurlar Efsanesi* olarak geçmektedir.^[36] Hıristiyan kaynaklarında 158 veya 197 yılında uyutulup 408 veya 447 yılında uyandırıldıklarına dair bilgiler de mevcuttur.^[37] Rum bölgesinde yaşayıp daha önce putlara tapıyorken hidayete erdikleri ve Hz. İsa'nın şeriatına tabi oldukları söylenmiştir.^[38] Hz. İsa'dan önce yaşadıkları iddiası ise doğru kabul edilmemiştir.^[39] Yani bu gençlerin, Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasındaki bir dönemde yaşadıkları anlaşılmaktadır.^[40]

Ashab-ı Khef'in uyutulduğu mağaranın nerede olduğu da tartışılmıştır. Bu yerin İspanya, Cezayir, Mısır, Ürdün, Suriye, Afganistan, Doğu Türkistan, Efes,

si, 21 (2011), 209-221.

[30] Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 21/98.

[31] Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 13/214; Nâsîrüddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk - Muhammed Ahmed el-Etraş (Beirut/Dimeşk: Dâru'r-Reşîd/Müessesetü'l-İmân, 2000), 2/329.

[32] Muhammed Emin Necati, *Kıssa-i Ashâbü'l-Khef*, haz. Hanife Koncu (İstanbul: Kesit Yayınları, 2017), 24.

[33] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî* (Riyad: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, ts.), 212.

[34] Necati, *Kıssa-i Ashâbü'l-Khef*, 19.

[35] Emine Sekme, *Klasik ve Modern Kur'an Yorumlarında Ashâb-ı Khef Kıssasının Tahlili* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 13, 15.

[36] Faruk Sümer, *Eshabü'l-Khef (Yedi Uyurlar)* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1989), 23.

[37] Sümer, *Eshabü'l-Khef*, 23.

[38] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 212; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 2012), 1/325.

[39] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 212; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/325.

[40] Hüseyin Çelik, "Ashab-ı Khef Kıssası ve İçerdiği Mesajlar", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/1 (2017), 194.

Tarsus ve Afşin'de olduğuna dair görüşler vardır.^[41] Bu yerlerin sayısının otuz üç olduğu da söylenmiştir.^[42] Kıssada anlatılan gençlerin, putlara tapan kral Dikyanus döneminde Efsus şehrinde yaşadıkları ifade edilmiştir.^[43] Kralın ilahlık iddiasında bulunduğu, bunu kabul etmeyenleri öldüreceği de nakledilen rivayetlerdendir.^[44] Onların şehirden uzaklaşmalarının temelinde böyle bir baskının ve zulmün yer aldığı anlaşılmaktadır. Onların mücadelelerinin büyüklüğü de böylesi zalim bir krala korkusuzca başkaldırmalarından kaynaklanmaktadır.

Gençler, şehirden ayrıldıktan sonra davranışlarından dolayı onları cezalandırmak isteyen Dikyanus'un, onları uzun süre arattığı ama kendilerinden bir iz bulamadığı nakledilmektedir.^[45] Başka bir rivayette de onları mağarada buldukları, buna rağmen içlerine düşen korku nedeniyle oraya giremedikleri, bunun üzerine kralın, mağaranın kapısına duvar ördürdüğü de bildirilmektedir.^[46]

Uyandıklarında şehre gönderdikleri kişinin gıda satın almak için verdiği paranın önceki dönem kralına ait olduğu fark edilince bir kişinin onu alıp Müslüman olan kralın yanına götürmesiyle halkın onlardan haberdar olduğu anlaşılmaktadır.^[47] Bu gençlerin bir hazine bulmuş olabileceklerine dair endişe ya da önceki krala duyulan öfke, götüren kişiyi böyle bir davranışa itmiştir de diyebiliriz.

Neticede insanlar, daha önce halk arasında anlatılan bu kıssanın gerçekliğini bizzat yaşayarak müşahede etmişlerdir. Onlarla aynı inancı paylaştıkları için de kendilerine saygıda kusur etmemiş hatıralarını yâd etmek için buldukları mağaranın yan tarafına bir mescit inşa etmişlerdir.

3. KONEVÎ'NİN KISSAYI ANALİZİ

3.1. Kıssaya Giriş Mahiyetinde Bazı Değerlendirmeler

3.1.1. Kıssanın Hak Olarak Anlatılması

Kur'an'da yer alan kıssalar, insanlar arasında dilden dile dolaşan ve birçoğu tahrife uğrayan geçmişe dönük anlatıların, doğru bir bilgi olarak insanlara sunulmasıdır. Her ne kadar önceki kitaplarda bu kıssaların bir kısmı yer alsada kitaplar tahrife uğradıkları için onların doğruluğu tartışmalıdır.

^[41] Sümer, *Eshabü'l-Khef*, 26-32.

^[42] Karacelil, "Ashab-ı Khef Kıssası Bağlamında Gençlik ve Değerler", 204. 29.

^[43] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 1/325.

^[44] Necatî, *Kıssa-i Ashâbü'l-Khef*, 22.

^[45] Necatî, *Kıssa-i Ashâbü'l-Khef*, 23.

^[46] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 212.

^[47] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 212.

Bu gerçeklikten hareketle Kehf sûresi 13. ayetinde^[48] kıssanın doğru bir şekilde anlatıldığından bahsedilmektedir. Konevî, bu ayet bağlamında ayette geçen *hak* kelimesinin *sıdk/doğru bir şekilde* şeklinde Beyzâvî tarafından açıklanmasını değerlendirirken bunun gerekçesinin, *hak* kelimesinin, vakiya uygun bir şekilde hüküm vermek anlamına geldiğini, *sıdk* kelimesinin de aynı anlamı ifade ettiğini söylemiştir.^[49] Görülen odur ki Konevî, ifadeyi, ekleme ya da çıkarma olmaksızın kıssanın olduğu gibi herhangi bir değişiklik yapılmadan anlatılması anlamında değerlendirmiştir.

3.1.2. Kıssanın Gerçekliği

Konevî, 17. ayette^[50] geçen “*o gençlerin mağaradaki bu durumuna şahit olsaydın*” ifadesinde muhatabın Hz. Peygamber olabileceği gibi onun ümmetinin kastedilmiş olmasını da imkân dahilinde gördüğünü ifade ettikten sonra burada muhatabın belli olmasının, kıssanın gerçek bir yaşantı olduğunu, mecazi bir anlatımın olamayacağını gösterdiğini dile getirmektedir. Ayrıca bu hitapta, gençlerin durumuyla ilgili abartılı bir dilin kullanıldığını da söylemektedir.^[51] Onun bu değerlendirmesinden yola çıkarak Kur’ân’daki bütün kıssaların, temsili bir anlatım olmadığını, yaşanmış olaylar olduğunu söylememiz mümkündür.

3.1.3. Kıssanın İnsanı Şaşkına Çevirecek Bir Ayet Olması

Bu kıssada insanları hayrete düşürecek birçok durumdan bahsetmek mümkündür. Çünkü bu gençlerin karşılaştığı hadiseler sıra dışı bir durum arz etmektedir. Konevî, 17. ayette geçen *ayet* ifadesinden kastın, gençlerin büyük bir cesaret örneği göstererek hakkı savunmak için krala karşı çıkmaları, dinlerini korumak için vatanlarını, mallarını, ailelerini terk etmeleri, mağaraya sığınmaları, güneşin onları rahatsız etmemesi olabileceğini söylemektedir.^[52] Bütün bunların ayet olarak değerlendirilmesi mümkün olmakla birlikte asıl üzerinde durulan konunun onların uzun süre uyutulmaları olduğu görülmektedir. Diğerleri bu asıl unsurun ayrıntıları olarak değerlendirilebilecek hususlardır.

Konevî, 9. ayet^[53] bağlamında da insanların bu olaya tepkisini anlatır tarzda benzer bir duruma işaret etmektedir. O, bu kıssada şaşılacak olan şeyin, gençlerin,

[48] “Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar, Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetini arttırdık.”

[49] Konevî, *Hâşiye*, 12/26-27.

[50] “(Resûlüm! Orada bulunsaydın) güneşi görürdün: Doğduğu zaman mağaralarının sağına meyleder; batarken de sol taraftan onlara isabet etmeden geçirdi. (Böylece) onlar (güneş ışığından rahatsız olmaksızın) mağaranın bir köşesinde (uyurlardı). İşte bu, Allah’ın âyetlerindedir. Allah kime hidayet ederse, işte o, hakka ulaşmıştır, kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın.”

[51] Konevî, *Hâşiye*, 12/31.

[52] Konevî, *Hâşiye*, 12/35.

[53] “(Resûlüm!) Yoksa sen, bizim âyetlerimizden Ashâb-ı Kehf’ve Ashâb-ı Rakim’in durumlarını şaşkırtıcı mı bul-

yemeden içmeden uzun süre kalmaları olduğunu söylemektedir.^[54] Ayrıca kıssanın durumunun, insanların şahit olduğu Allah'ın takdir edip yarattığı şeylere nispetle her ne kadar ibretlik bir kıssa olsa da çok büyük bir şey olmadığı kanaatindedir.^[55] İnsanların tepki verdiği bazı durumları da buna örnek verebiliriz. Örneğin bir koyunun üzerindeki Allah yazısına şaşırdığı kadar insanoğlu kainattaki düzene, işleyişe şaşırılmamaktadır.

3.1.4. Rakîm ile Neyin Kastedildiği

Kıssada gençlerin isimleri belirtilmemekle birlikte orada geçen bir isme yer verilmesi dikkat çekicidir. Konevî, 9. ayette yer alan *Rakîm* ile ilgili nakledilen bir rivayete yer vermektedir. O rivayette *Rakîm*'in, yağmurdan dolayı mağaraya sığınan ve yuvarlanan kaya ile kapısı kapanan kişiler olabileceğini de söylemektedir. Bu kişilerden her biri o mağaradan kurtulmak için yaptıkları bir iyilikten bahsetmeyi önerir ve anlatmaya başlarlar. Birincisi, bazı işçileri çalıştırdığını, onlardan birinin gün ortasında gelmesine rağmen diğerleri kadar iş yaptığı için ona da diğerleri kadar ücret verdiğini, bunun üzerine tam gün çalışan bir işçinin huysuzluk yaparak ücretini bırakıp gittiğini, onun ücretiyle bir buzağı alıp onu çoğalttığını, yıllar sonra gelen ve hakkını isteyen bu kişiye çoğalttığı hayvanları verdiğini söyleyerek kapının açılması için dua eder ve dağ sallanarak kaya biraz hareket eder. İkinci kişi zengin iken bir kadının kıtlık yıllarında kendisinden yardım istediğini, onunla birlikte olmak şartıyla yardım edeceğini söylediğini, üçüncü defa gelişinde kendisini ona teslim ederken kadının Allah korkusuyla irkildiğini, kendisinin de onunla birlikte olmaktan vazgeçtiğini anlatır. Konevî, kadının bu hareketi aklıktan yok olacağı ya da kocası kötü biri olduğu için yaptığını, bununla birlikte kişinin açlık sebebiyle zina etmesine izin verildiğine dair bir hükmün İslam'da var olduğunu bilmediklerini söylemektedir. Konevî, bu ikinci kişinin duasının akabinde mağaradaki aydınlığın içerideki insanlar birbirlerini görüp tanıyacak şekilde iyice artıp karanlığa üstün geldiğini söylemektedir. Üçüncüsü ise anne babasına süt ikram etmek için eve geldiğini, onları uyur vaziyette bulunca uyandırmaya kıyamadığı için sabaha kadar başlarında beklediğini söyler ve kapının açılması için dua eder ve mağaranın kapısındaki taş tamamen açılır ve dışarı çıkarlar. Konevî, bu kişinin anne-babasının çok yaşlı olduğunu, şiddetli yağmura yakalanması sebebiyle eve geç geldiğini, bu rivayeti^[56] Numan b. Beşir'in, Hz. Peygamber'den muttasıl bir senetle naklettiğini ifade etmektedir.^[57]

dun?

^[54] Konevî, *Hâşiyeye*, 12/18.

^[55] Konevî, *Hâşiyeye*, 12/19.

^[56] Muhammed b. İsmâil el- Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), "Edeb", 5 (No. 5974).

^[57] Konevî, *Hâşiyeye*, 12/20-21.

Konevî, bu ifade ile neyin kastedildiğine dair daha başka görüşlere de yer vermiştir. Bu kelimenin, onların buldukları dağın ya da yerin ismi olabileceğine dair tartışmaların olduğunu, fakat onların amellerinin boşa gitmeyeceğine dair ifadenin bu durumu nefyettiğini söylemiştir.^[58] Diğer bir görüşe göre kelimenin, gençlerin toplumunun, onların kıssalarıyla ilgili yazmış oldukları ve onların sığındığı mağaranın kapısına ya da sandık içerisinde mağaraya bıraktıkları kitabın adı olduğu da söylenmiştir. Konevî, bu görüşleri aktardıktan sonra kendi tercihini ortaya koymuştur. Ona göre *Rakîm*, mağaranın kapısında bulunan ve onlara bekçilik yapan köpektir.^[59] Genel kabulün de bu yönde olduğu söylenebilir.

3.2. Mağaraya Sığınma Gerekçeleri

Kur'ân'da ibretlik bir hadise olarak anlatılan bu kıssanın büyük bir ideal uğruna meydana gelmiş olması gerekir. O ideal, İslam'ın temelini oluşturan tevhid inancının korunmasıdır. Konevî, Kehf sûresi 10. ayeti^[60] bağlamında Rum halkından olan bu gençlerin, müşrik olan Rum melikinin onları şirk koşturmayı zorlaması nedeniyle mağaraya sığındıklarını dile getirmektedir.^[61] Krala karşı çıkma hadisesinin gerçekleşme biçimiyle alakalı 14. ayet^[62] ekseninde ortaya koyduğu değerlendirmede Konevî, gençlerin, kendilerini Allah'tan başkasına kulluğa davet eden krala karşı Rablerinin üstünlüğünü haykırdıklarını, bu inançlarını yeminle de pekiştirdiklerini, bu karşı çıkışı yapmadıkları takdirde haktan uzaklaşıp günahkâr bir şekilde zulümde ve küfürde aşırı gidenler olacaklarını dile getirdiklerini söylemektedir.^[63] Nitekim Konevî, gençlerin, toplumlarından ayrılıp mağaraya sığınmalarını onlarla birlikte bulunmaları kendilerini helake götüreceğinden şirkten de uzaklaşma olarak yorumlamıştır.^[64]

Gençler, bunun zor bir mücadele olduğunun farkındaydılar. O nedenle 10. ayette geçtiği üzere Allah'tan yardım talebinde buldukları görülmektedir. Konevî, gençlerin merhamet talebinde bulunmalarını geçmişte işlemiş oldukları hatalarının bağışlanmasını isteme, insanlardan uzakta buldukları için rızık temin etme imkânları olmadığından rızık isteme ve kendilerini insanların zarar vermesine karşı güvende kılma olarak Allah'tan iyilikte bulunmasını isteme şeklinde

^[58] Konevî, *Hâşîye*, 12/19-20.

^[59] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 211.

^[60] "O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlar ve: Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve bize, (şu) durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla! demişlerdi."

^[61] Konevî, *Hâşîye*, 12/21.

^[62] "Onların kalplerini metin kıldık. O yiğitler (o yerin hükümdarı karşısında) ayağa kalkarak dediler ki: Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başkasına tanrı demeyiz. Yoksa saçma sapan konuşmuş oluruz."

^[63] Konevî, *Hâşîye*, 12/28.

^[64] Konevî, *Hâşîye*, 12/21.

yorumlamıştır.^[65] Bunların hepsi mümkün olmakla birlikte asıl yardım talebinin, kendilerini cezalandırma ihtimali yüksek olan başkaldırdıkları krala karşı Allah'ın desteğine ihtiyaç duyma olarak değerlendirilmesi daha makul gözükmektedir.

3.3. Mağaranın Yeri ve Konumu

3.3.1. Sığındıkları Mağaranın Hangi Şehirde Bulunduğu

Ashab-ı Khef'in sığındığı mağaranın bulunduğu şehrin hatta ülkenin neresi olduğuna dair farklı görüşler olmakla birlikte^[66] Konevî, 19. ayetin^[67] tefsiri mahiyetinde Beyzâvî'nin kesin bir dille bu şehrin Tarsus olduğu şeklinde görüşünü ortaya koyduktan sonra Zemahşeri'nin de Keşşâf'ında^[68] aynı görüşü savunduğunu, Tarsus'un İslam beldelerinden bir belde olduğunu dile getirmiştir.^[69] Bu şehrin İslam'dan önceki isminin ise Efsus olduğunu söylemiştir.^[70] Ayrıca mağaranın, Mekte'nin kuzeyinde bir yerde olmasının daha doğru olacağı kanaatindedir.^[71] Bunun yanında Hz. İsa'nın yaşadığı Filistin bölgesine yakın bir konumda bulunması, söz konusu beldenin Tarsus olduğuna dair iddiayı güçlendirmektedir.

3.3.2. Mağaranın Konumu

Konevî, 17. ayeti yorumlarken mağaranın kapısı kuzey kutbu tarafına baktığı için içerisine gençleri rahatsız edecek güneş ışınlarının girmedeğini, onları teğet geçtiğini söylemektedir.^[72] Güneşin doğuşu esnasında onları rahatsız etmemesi zevelden önceki vakit, batarken rahatsız etmemesi de zevelden sonraki vakit olarak onun tarafından değerlendirilmiştir.^[73] Güneş ışınlarının onlardan uzak tutulmasının, olağanüstü bir şekilde onların bir kerameti olarak Allah'ın bu ışınları engellemesi şeklinde olabileceğini de dile getirmekte^[74] ve bu değerlendirmeyi daha mantıklı bulmaktadır. Farklı mevsimlerde her türlü etkiden uzak bir şekilde uzun süre burada kalmış olmalarını, bedenlerinin ve elbiselerinin bozulmadan korun-

^[65] Konevî, *Hâşiye*, 12/21.

^[66] Sümer, *Eshabü'l-Khef*, 26-32.

^[67] "Böylece biz, aralarında birbirlerine sormaları için onları uyandırdık: İçlerinden biri: Ne kadar kaldınız? dedi. (Kimi) Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık, dediler; (kimi de) şöyle dediler: Rabbiniz, kaldığınız müddeti daha iyi bilir. Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, (şehrin) hangi yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca, nâzik davranış (gizli hareket etsin) ve sakın sizi kimseye sezdirmesin."

^[68] Ebü'l-Kâsim ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaq (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 3/573.

^[69] Konevî, *Hâşiye*, 12/44.

^[70] Konevî, *Hâşiye*, 12/55.

^[71] Konevî, *Hâşiye*, 12/34.

^[72] Konevî, *Hâşiye*, 12/32.

^[73] Konevî, *Hâşiye*, 12/35.

^[74] Konevî, *Hâşiye*, 12/32.

masını buna bağlamaktadır.^[75] Bu değerlendirmesi daha mantıklı gözükmektedir. Zira bedenlerinin bozulmamasını sadece güneş ışınlarına maruz kalmamak olarak değerlendirirsek bu ışınlar maruz kalmayan hiçbir cesedin bozulmaması gerekir. Dolayısıyla onların bu kadar uzun süre bedenlerine zarar gelmeden kalmış olmaları olağanüstü bir durumu göstermektedir.

3.3.3. Gençlerin Mağara İçerisinde Buldukları Yer

Konevî, 17. ayet bağlamında bir konuya daha değinmektedir. O da gençlerin, mağaranın ortasında geniş bir alanda bulunmuş olmalarıdır. Burada bulunmalarının hikmetini ise, havayı rahat teneffüs etmeleri, hava akımına ve güneşin zararlı ışınlarına maruz kalmamaları olarak açıklamaktadır.^[76] Bütün bu ayrıntıları, orada uzun süre kalacaklarını düşünerek onların hesap etmeleri elbette ki mümkün gözükmemektedir. Konevî'nin de üzerinde durduğu ilahi bir lütuf olarak hem mağaranın seçimi hem de orada buldukları yer kendilerine ilham edilmiştir diyebiliriz.

3.4. Uyumaları Esnasında Gerçekleşen Olaylar

3.4.1. Uyuduklarının Fark Edilmemesi

Mağaradaki gençlerin rahatsız edilmemeleri için onların bu olağanüstü durumlarının fark edilmemesi gerekir. Konevî, Kehf sûresi 18. ayeti^[77] bağlamında onların uydukları halde uyanık görülmelerinin sebebinin, gözlerinin açık olması ve sürekli sağa sola çevrilmeleri olduğunu söylemektedir.^[78] Fakat civarda oturan insanların, onları sürekli bu halde gördükleri halde neden hiç dışarı çıkmamalarını sorgulamamaları ilginçtir. Muhtemeldir ki mağaranın yakınlarında yerleşim yeri bulunmadığı için az sayıda insan, nadir olarak onların bu durumuna şahit olmaktadır.

3.4.2. Sağa Sola Çevrilmeleri

Konevî, yine 18. ayet bağlamında onların sağa sola çevrilmelerini Allah'ın kendisine isnat etmesini, onların fiillerini yaratmasıyla ilişkilendirmiştir.^[79] Fiillerin yaratılması noktasında genel kabul onların yaratıcısının Allah olduğu şeklinde olsa

^[75] Konevî, *Hâşiye*, 12/35.

^[76] Konevî, *Hâşiye*, 12/33.

^[77] *"Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Eğer onların durumlarına muttali olsa idin dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı."*

^[78] Konevî, *Hâşiye*, 12/36.

^[79] Konevî, *Hâşiye*, 12/37.

da Mutezile bunun aksini düşünmektedir.^[80] Konevî, İbn Abbas'tan, onların sağa sola çevrilmelerinin sebebinin toprağın onları yememesi olduğuna dair bir rivayet nakletmiştir. Her ne kadar onların durumları olağanüstülük arz etse de yine de sebeplere sarılmanın gerekliliğine işaret etmiştir. Bu noktada Hz. Peygamber'in bir mucizesine de yer vermiştir. O da şudur ki Hz. Peygamber, önce sahabenin yiyeceklerini bir araya getirmiş, sonra dua etmiş ve o az miktardaki yemek büyük bir insan topluluğunu doyurmuştur. Ona göre Allah, hiç yoktan çok miktarda yiyeceği yaratabilecek güçtedir. Bu olayda da aynı şekilde Allah, istese onları sağa sola çevirmeden de koruyup hayatta tutabilirdi. Burada Beyzâvî'nin, eğer sağa sola çevrilmeselerdi bedenleri yok olurdu şeklindeki görüşünün büyük bir hata olduğunu ifade etmiştir. Sağa sola çevirme fiilini, ayeti *يقلبهم* şeklindeki kıraate göre okuyarak zamiri krala atfetmenin yanlış olduğunu da ifade etmiştir.^[81] Kanaatimizce onların sağa sola çevrilmelerinin tek nedeni bedenlerinin bozulmaması değil, onları görenlerin, gençlerin yaşıyor olduklarına dair bir kanaate sahip olmalarını da temin etmek içindir.

3.4.3. Gençlere Köpeğin Eşlik Etmesi

Sûrenin 18. ayetinde mağaranın girişinde beklediği ifade edilen ve Beyzâvî'nin aktardığı bilgilere istinaden köpeklerinin onların peşlerine takılması, kovmalarına rağmen gitmemesi, Allah'ın onu konuşturması ve Allah'ın sevdiği dostlarını kendisinin de sevdiğini söylemesi Konevî tarafından bu gençlerin bir kerameti olarak değerlendirilmiştir. Konevî, köpeğin, bu sözü, gençlerin, kendilerinin Allah'ın dostları olduklarını, mallarını ve vatanlarını, dinlerini korumak için terk ettiklerini, mağaraya da ibadet maksadıyla sığındıklarını söylemelerine karşılık bir cevap olarak dile getirdiğini aktarmaktadır.^[82] Bu tür bilgiler ayette yer almamakla birlikte Konevî'nin ve diğer müfessirlerin yorumlarında mevcuttur.

Konevî'ye göre onların mağaraya gelmekteki amaçları Allah'a ibadet etmektir. Uyumak için gelmemişlerdi. Ama uzun süre uyuyakaldılar. Onların bu şekilde uyuyakalacaklarına ve yüksek tondaki seslerden dahi etkilenmeyecek şekilde uyularına devam edeceklerine aslında köpeğin işaret ettiğini haber vermektedir. Konuşmaya devam eden köpek onları gelebilecek tehlikelere karşı koruyacağını da söylemiştir. Konevî, burada Hz. Peygamber'in, avlanma, korunma, ziraat, hayvancılık gibi bir ihtiyaç olmaksızın köpek beslenmesinin sevapları azaltacağına dair bir hadisi^[83] nakletmek suretiyle bu gençlerin, köpeği yanlarında istememelerini izah etmeye çalışmıştır. Muhtemelen onların da kendi şeriatlarında buna benzer bir yasaklamanın olması nedeniyle böyle bir davranışta bulduklarını anlatmak

[80] Ebû'l-Mu'în en-Nesefî, *Tabsîratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Muhammed Enver Hamid İsa (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011), 1/843.

[81] Konevî, *Hâşiye*, 12/37.

[82] Konevî, *Hâşiye*, 12/37-38.

[83] Buhârî, "Hars ve'l-müzâra'a", 3 (No. 2322).

istemiştir. Bu köpeğin onlara değil de yolda karşılaştıkları ve onlara katılan bir çobana ait olduğu da söylenmiştir.^[84]

Köpeğin, dile geldiğini varsayacak olursak, onları kralın askerlerine karşı koruması beklenemez. Konevî'nin de işaret ettiği gibi ancak uzun süre kalacakları mağarada diğer insanların, onlara zarar vermesine engel olabilir. Onun da gençlerle birlikte uyuduğunu düşündüğümüzde mağaranın girişinde durması, dışardan mağaraya girmek isteyen insanların içeri girmesine varlığıyla engel olması içindir denilebilir.

3.4.4. Onları Görenlerin Korkuya/Dehşete Kapılmaları

Konevî, 18. ayeti tefsir ederken Allah'ın, onlara verdiği heybet sebebiyle görenlerin korkuya kapılacaklarını söylemektedir. Bunun yanında bedenlerinin iri cüsseli olması ve buldukları yerin ıssızlığı da ona göre bu korkunun oluşmasında etkili olmuştur. Vücutlarında kabarcıklar olduğu için korkulacağı görüşünü ise reddetmiştir. Çünkü onlar gerek mağaranın içindeki gerekse dışarıdaki zarar verici etkenlerden korunmuştur. Aynı şekilde Zemahşerî'nin, saçları ve tırnakları uzun olduğu için onları görenlerin korkuya kapılmalarının mümkün olabileceğine dair görüşünün de yanlış olduğunu ifade etmiştir.^[85] Korkunun sebebi bu anlatılanlar olabileceği gibi hareketsiz bir şekilde yatan ve gözleri açık olan insanlar kuytu bir yerde görüldüğü zaman insanların içerisine korku düşmesi şeklinde de düşünülebilir.

Konevî, Muaviye b. Ebû Süfyan'ın Roma imparatorluğu üzerine çıktığı bir sefer esnasında bu mağaraya da uğradığından bahsetmekte, bu durumun, mağaranın Tarsus'ta olduğu görüşünü desteklediğini ifade etmektedir. Muaviye, mağarayı açıp içine bakmak istemiş, İbn Abbas'ın bu ayeti hatırlatmasına ve ondan daha cesaretli ve hayırlı olan Hz. Peygamber'in dahi bunu yapmadığını söylemesine rağmen görüşünden vazgeçmemiş ve açmaları için bazı adamlarını oraya göndermiştir. Muaviye'nin gönderdiği kişiler mağaraya girdiklerinde oradan esen bir rüzgâr onları helak etmiştir. Konevî'ye göre ayetteki uyarı ve onları merak edip görmeye çalışmanın yasaklanması hem Hz. Peygamber'e hem de ümmetinedir.^[86] Oysa Hz. Peygamber, gençlerden uzunca bir süre sonra yaşamıştır. Onları görüp korkuya kapılması da mümkün değildir. Muhtemelen Konevî, bu rivayetten yola çıkarak, gençleri görmeseler dahi onların sığındığı mağaranın korkuya sebep olan bir yapısının bulunduğu düşüncesinden hareketle böyle bir değerlendirme yapmıştır.

^[84] Konevî, *Hâşiyeye*, 12/38.

^[85] Konevî, *Hâşiyeye*, 12/40.

^[86] Konevî, *Hâşiyeye*, 12/40-41.

3.4.5. Mağarada Rahatsız Edilmemeleri

Gençlerin korunmalarına yönelik bütün bu tedbirler neticesinde insanların, onları rahatsız etmelerinin önüne geçilmiştir. Konevî, 11. ayet^[87] bağlamında o gençlerin dualarının bu yönde olması sebebiyle cümlenin başında önceki ayetin devamı ve sebebi olmak üzere ف harfi kullanıldığını söylemektedir.^[88] Yani onların uyutulmaları ve kralın vereceği cezadan kurtulmaları Allah'ın, onlara merhamet etmesinin bir sonucudur. Konevî, onların kulaklarında dışardan gelecek yüksek tondaki sesleri dahi duymalarını engelleyecek şekilde bir perdenin olduğunu haber vermektedir. Fakat perde ifadesi ayette hazfedilmiştir.^[89] Ayetin tercümelerinde zaten anlamın daha net olması için *perde* ifadesi yer almaktadır.

3.5. Uyuyakalma Süreleri

3.5.1. Gençlerin Ne Kadar Süre Uyuyakaldıklarına Dair Tahminleri

Konevî, 19. ayetin tefsiri mahiyetinde gençlerin, uyandıklarında uyuma süreleriyle alakalı tahminlerine yer vermiştir. Ona göre gençlerin bu yorumları yalan söylemeleri anlamına gelmez. Çünkü bu konudaki tahminlerinde yalan söyleme kasıtları yoktur. Gerçek bir vakıya aykırı bir değerlendirmede de bulunmamışlardır. Zaten ne kadar uyuyakaldıklarına dair gerçek bilginin Allah katında olduğunu itiraf etmişlerdir. Uyuyan kişi ne kadar uyuduğunu bilemez (saatin olmadığı o günün şartlarındaki yorum). Onlar da dışarıdaki güneşin konumu gibi bazı emarelerden yola çıkarak bir değerlendirmede bulunmuşlardır.^[90] Bazı yorumlara göre gençler, mağaraya sabahleyin girip öğle vakti uyandıkları için günün bir kısmında, ertesi gün öğle vakti uyandıklarına dair tahminlerinden dolayı da bir gün uyuyakaldıklarına dair bir yorumda bulunmuşlardır. Konevî, gençlerin ilk tahminlerinin bir gün, ikinci tahminleri ise günün bir kısmı şeklinde yorumda buldukları iddiasını vakıya uygun bulmamaktadır. Ona göre gençler, birinci tahminlerinde bir gün ve diğer günün bir kısmında uyuyakaldıklarını zannetmişlerdir. Bu görüşe aralarında itiraz olunca günün bir kısmında uyuyakaldıkları tahmininde bulunmuşlardır.^[91] Konevî'nin, bu itirazı neden yaptığı bilinmez ama ayette *bir gün veya günün bir kısmı* ifadesi geçmektedir. O da gençlerin, Konevî'nin iddiasının aksine iki ayrı değerlendirmede buldukları anlamına gelmektedir.

Konevî'ye göre, gençlerden bazıları, tırnaklarının ve saçlarının uzamış olmasına dikkati çekmiş, diğer bir kısmı ise kendilerinde Allah'tan gelen apaçık

^[87] "Bunun üzerine biz de o mağarada onların kulaklarına nice yıllar perde koyduk (uykuya daldırdık)."

^[88] Konevî, *Hâşiye*, 12/22.

^[89] Konevî, *Hâşiye*, 12/22-23.

^[90] Konevî, *Hâşiye*, 12/42.

^[91] Konevî, *Hâşiye*, 12/43.

bir ayet olmak üzere değişiklik olmadığı üzerinde durmuşlardır. Bu ikinci grubun görüşünü Konevî, onların *bir gün kaldık* sözlerine daha uygun bulmaktadır. Beyzâvî'nin görüşünün de bu yönde olduğu kanaatindedir. Onların, durumun farkında olmadan bir gün kaldıkları tahmininde bulunmalarını, sonra da meseleyi biraz düşündüklerinde ise ne kadar kaldıklarını en iyi Allah'ın bileceğini iddia etmelerini Konevî zayıf bir görüş olarak değerlendirmektedir. Çünkü tırnaklarının ve saçlarının uzadığını görmeleri, sonra da böyle bir yorumda bulunmaları ona göre tutarlı gözükmemektedir.^[92] Uyandıklarında şayet uzamışsa saçlarının ve tırnaklarının uzamış olmasını fark etmemeleri düşünülemez. İlk anda bir şaşkınlık yaşadıkları, uzun süre uyduklarını düşünmedikleri için süre tahmininde buldukları, bu şaşkınlığı attıktan sonra ise sıra dışı bir durumla karşılaştıklarının farkına varıp durumu Allah'a havale ettikleri anlaşılmaktadır.

3.5.2. Ayette Uyuyakalma Sürelerinin Belirtilmesi

Konevî, gençlerin bu tahminlerine yer verdikten sonra 25. ayette^[93] geçen sürenin izahına başlamıştır. Ona göre ayette geçen üç yüz sene derin uykuda kaldıklarını, dokuz yıl ise uyanmaya yakın bir durumda bulduklarını ifade etmektedir. Bazıları da üç yüz sene sonra uyandıklarını, sonra uyanıp tekrar dokuz yıl daha uykuya daldıklarını söylemektedirler. Konevî, ayetteki bu anlatımın Hz. Musa ile ilgili olaya benzetildiğinden bahsetmektedir. O ayetlerde^[94] Şuayb peygamberin, Hz. Musa'nın, yanında çobanlık yapmasına dair süreden bahsedilmektedir. Orada da iki ayrı süre söz konusudur. Aynı anlatım üslubu Allah ile Hz. Musa arasındaki görüşmeyle ilgili ayette^[95] de geçmektedir.^[96]

Konevî, bu iki tarihin verilmesine dair başka yorumlara da yer vermiştir. Örneğin bazıları buradaki üç yüz yılın Ehl-i kitabın güneş takvimi, üç yüz dokuz yılın ise Arapların ay takvimi baz alındığında ortaya çıkan süre olduğunu söylemişlerdir. Fakat Konevî, bu görüşün zayıf olduğu kanaatindedir. Gerekçe olarak da buradaki hitabın Araplara olması nedeniyle onların hesabına göre tarihin şekillenmiş olmasının daha makul olacağını öne sürmektedir. Az önce bahsi geçen Kur'an anlatımlarında da Arapların kullandıkları takvimin esas alındığını söylemektedir.

^[92] Konevî, *Hâşîye*, 12/43.

^[93] "Onlar mağaralarında üç yüzyıl ve buna ilaveten dokuz yıl kalmışlardır."

^[94] "(Şuayb) dedi ki: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan artık o kendinden; yoksa sana ağırlık vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden (işverenlerden) bulacaksın." (Kasas 28/26).

^[95] "(Bana ibadet etmesi için) Musa'ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilâve ettik; böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: Kavminin içinde benim yerime geç, onları islah et, bozguncuların yoluna uyma." (A'râf 7/141).

^[96] Konevî, *Hâşîye*, 12/61.

Dolayısıyla hem üç yüz hem de üç yüz dokuz rakamı Arapların takvimlerine göredir.^[97]

Ayette bahsi geçen sürenin Ehl-i kitabın görüşü olduğu, iki farklı düşünceye sahip oldukları için ikisinin ayrı ayrı zikredildiği, bu ayetin, aynı sürenin 22. ayetin devamı mahiyetinde kabul edildiği, aradaki ayetlerin ise ara cümle olarak değerlendirileceği, üç yüz yılın Ashab-ı Kehf'in görüşü, üç yüz dokuz yılın ise Ehl-i kitabın görüşü olduğu da Konevî tarafından dile getirilmiştir.^[98]

Ne kadar süre uyuyakaldıklarını Allah'ın bileceğine dair bir sonraki ayette geçen ifade, ayette geçen sürenin, uyuyakaldıkları süreyi değil, bu konuda insanların tahminlerini yansıttığı şeklinde anlaşılmaktadır. 25. ayette üç yüz sene kaldılar ifadesi, Allah'ın bir sözü gibi anlaşılıyor olsa da Kur'an'ın bir üslubu gereği bazı ifadelerin hazfedildiği anlaşılmaktadır. Konu bütünlüğü içerisinde bu net bir şekilde kendini göstermektedir.

3.5.3. Uyuyakaldıkları Süre Konusunda İhtilafa Düşenler

Konevî, 12. ayeti^[99] açıklarken gençlerin uykuda ne kadar kaldıkları konusunda ihtilafa düşenlerden kastın bu gençlerin kendisi olabileceği gibi buldukları şehrin yöneticileri veya o şehirde yaşayan insanlar olabileceğini söylemiştir.^[100] Bu ayet sanki 25. ayetteki duruma ışık tutmaktadır. Yani onların kalma süreleriyle ilgili olarak onların durumuna şahit olan halk ikiye ayrılmış, bir grup üç yüz sene diğer bir grup ise üç yüz dokuz sene uyuyakaldıklarını söylemiştir. Gençlerin böyle bir tahminde bulunmadıkları, bir gün ya da günün bir kısmı şeklinde değerlendirmede buldukları 19. ayette geçmişti.

3.5.4. Ne Kadar Süre Uyuyakaldıklarını En İyi Allah'ın Bileceği

Konevî, 26. ayet^[101] bağlamında bu kıssanın gaybla ilgili bir mesele olduğuna dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre gaybla ilgili konular bilgiyi gerektirir. Zaten Hz. Peygamber de onlarla ilgili bilgiyi vahiy yoluyla elde etmiştir.^[102] Dolayısıyla burada onların isimleri ve kalma süreleriyle ilgili temelsiz tartışmalara girmek yerine meselenin özüne odaklanılması gerektiği kanaatinde olduğu anlaşıl-

^[97] Konevî, *Hâşiye*, 12/62.

^[98] Konevî, *Hâşiye*, 12/62.

^[99] "Sonra da iki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık."

^[100] Konevî, *Hâşiye*, 12/24.

^[101] "De ki: Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O'na aittir. O'nun görmesi de işitmesi de şâyani hayrettir. Onların (göklerde ve yerde olanların), O'ndan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümrânlığına kimseyi ortak etmez."

^[102] Konevî, *Hâşiye*, 12/63-64.

maktadır. Zaten Kur'an'ın üslubunda faydası olmayan ayrıntıdan ziyade öze dönük bir anlatımın tercih edildiği görülmektedir.

3.6. Uyanmaları ve Akabinde Gerçekleşen Olaylar

3.6.1. Gençlerin Uyandırılmaları

Konevî, 12. ayeti izah ederken onların uyandırılmaları için kullanılan بعث fiiline dikkat çekmektedir. Ona göre burada bir mecazi kullanım vardır. Çünkü bu fiil, din dilinde kıyamet günü diriliş için kullanılmaktadır. Sanki bu gençler, uykularının ağır olması sebebiyle kıyamet günü kabirlerinden diriltilecek insanlara benzetilmiştir. Gerçek anlamda kullanılmış olmasını da bu fiilin bir yerde ikamet anlamı da bulunduğu için ihtimal dâhilinde görmektedir.^[103] Onun da belirttiği gibi bu fiil göndermek/elçi göndermek anlamlarının^[104] yanı sıra daha çok kıyamet günü dirilişe işaret etmektedir.^[105] Uyanmak anlamında ise يقظ/استيقظ fiili kullanılmaktadır.^[106] Bu kıssa, öldükten sonra dirilişin hakikat olduğunu vurgulamak için anlatıldığından بعث kelimesi özellikle kullanılmıştır.

İşaret ettiğimiz bu duruma Konevî, Kehf sûresi 19. ayetinin tefsirinde yer vermiştir. O, gençlerin uzun süre uyutulmalarının ve daha sonra uyandırılmalarının Allah'ın gücüne bir işaret olduğu ve ahiretteki diriltilemenin de Allah'ın gücü ile bu hadiseyle aynı şekilde gerçekleşeceği üzerinde durmuştur.^[107] Uykunun ölüme benzetildiği ayet^[108] de bu bağlamda düşünülebilir. Kısa süreli uyku dahi ölüme ve tekrar hayata dönmeye benzetiliyorsa uzun süreli bir uykunun benzetilmesi daha kuvvetle muhtemeldir.

3.6.2. İçlerinden Birini Şehre Göndermeleri

Konevî, 19. ayeti açıklarken gençlerin, uyanmalarının akabinde durumlarını anlamak için birbirlerine sorular sormaya, bir sonuca ulaşamayınca da yiyecek almak ve kendilerine ne olduğuna dair bilgi edinmek üzere içlerinden birini şehre

^[103] Konevî, *Hâşiye*, 12/23.

^[104] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119), 4/307.

^[105] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* (Beirut: Dâru'l-Marife, 4.Basım, 1426/2005), 63.

^[106] İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa. Sıhâhu'l-luğa, es-Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'îf, 4. Basım, 1990), 3/1181; Ebü't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fırûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, thk. Mektebü Tahkiki't-Türâs fî Müessesetü'r-Risale (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 8. Basım, 1426/2005), 700.

^[107] Konevî, *Hâşiye*, 12/41.

^[108] "Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır." (Zümer 39/42).

göndermeye karar verdiklerinden bahsetmektedir.^[109] Çünkü uzun süre uyumalarının sonucunda açlık hissetmeye başlamışlardı.^[110] Şehre gönderdikleri kişiye ihtiyaçları olan şeyleri alması için para vermelerini bu gençlerin tevekkül anlayışı, kendilerinden sonra gönderilmiş olan son Hz. Peygamber'in tevekkül anlayışıyla^[111] uyum arz ettiğinden onunla kıyaslama ihtiyacı da hissetmiştir^[112] ki tevhid mücadelesi için büyük fedakarlık gösteren kişilerin yanlış bir tevekkül anlayışına meyletmeleri beklenemez.

Konevî, 20. ayet^[113] bağlamında gençlerin şehre gönderdikleri kişinin tanınmaması noktasına özellikle vurgu yaptıklarını dile getirmektedir. Bunun sebebi de tanındığı zaman uğrayacakları zarardır. Bu da ya öldürülmeleri ya da onların dinine girmeye zorlanmalarıdır. Konevî, bu gençlerin daha önceden toplumları ile aynı şirk inancını paylaştıkları ve sonradan Müslüman oldukları görüşünü aynı sûrenin 13. ayetini delil göstererek kabul etmez.^[114] Yani ona göre bu gençler, en başından beri tevhid inancını benimsemiş, şirke bulaşmamış kişilerdi.

3.6.3. Şehirdeki İnsanların Oraya Gelen Kişiye Muamelesi

Konevî'nin 21. ayeti^[115] açıklaması sadedinde eski bir parayla şehre giden gençlerden biri oradaki insanların, hazine bulduğuna dair suçlamalarına maruz kalmıştır. Tüm dikkatine rağmen kaderden kaçamamışlar, kendilerini belli etmekten kurtulamamışlardır. Götürüldükleri yöneticiye durumu anlatınca serbest bırakılmış, ayrılırken ona dua etmiş, mağaraya dönerek orada vefat etmişlerdir. Akabinde de oranın yöneticisi, üzerlerine bir mescit inşa etmiştir.^[116] Gençle birlikte mağaraya kadar gelen kişilere onların, yerlerinde kalmaları, mağaraya girmemeleri uyarısında bulunduğu, içeriye girmeye çalışan birinin girişte bayılıp içeriye göremediği de yine Konevî tarafından dile getirilmiştir.^[117] Kısaca karşılaştıkları insanların, kendilerini tanıyınca onlara olan muameleleri olumlu olmuştur.

^[109] Konevî, *Hâşiye*, 12/42.

^[110] Konevî, *Hâşiye*, 12/43.

^[111] "Bir adam, 'Ey Allah'ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?' diye sordu. Allah Resûlü, 'Önce onu bağla, sonra Allah'a tevekkül et!' buyurdu." (Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi' u'l-kebir*, thk. Beşşâr Avâd (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Sıfatü'l-kıyâme", 60 (No. 2517)).

^[112] Konevî, *Hâşiye*, 12/44.

^[113] "Çünkü onlar eğer size muttali olurlarsa, ya sizi taşıyarak öldürürler veya kendi dinlerine çevirirler ki, o zaman ebediyyen iflah olmazsınız."

^[114] Konevî, *Hâşiye*, 12/45-46.

^[115] "Böylece (insanları) onlardan haberdar ettik ki, Allah'ın vaadinin hak olduğunu, kıyametin şüphe götürmez olduğunu bilsinler. Hani onlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki: Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir. Onların durumuna vâkıf olanlar ise: Bizler, kesinlikle onların yanı başlarına bir mescit yapacağız, dediler."

^[116] Konevî, *Hâşiye*, 12/49.

^[117] Konevî, *Hâşiye*, 12/50.

Konevî, 16. ayet^[118] bağlamında izahta bulunurken onların durumunu haber veren kişinin bir peygamber olduğu ya da içlerinden birinin peygamber olabileceğine dair iddianın doğru olduğunun ispat edilemediğini söylemiştir.^[119] Hz. İsa'dan sonraki dönemde yaşadıklarını düşündüğümüzde zaten peygamber olması mümkün değildir.

3.6.4. İnsanların Tartıştıkları Konu

Konevî, 21. ayeti açıklarken insanların, ahirette ruh ve beden birliktedir mi yoksa sadece ruhun mu diriltileceği konusunda tartıştıkları bir esnada gençlerin bu durumuna şahit olmaları nedeniyle ikisinin birlikte diriltileceği kanaatine sahip olduklarını dile getirmektedir. Kendisi, gençlerin böyle bir tereddüdünün önceden de bulunmadığı kanaatindedir.^[120]

Mağaraya tekrar dönüp uykuya dalmalarının akabinde insanların tartışmalarına gelince bir kısmı onların bu sefer gerçekten öldüğü, bazıları ise tekrar uykuya daldıkları görüşünü savunmuştur. Yine onların buldukları yerin üzerine şehir kuralım diyenler olduğu gibi mescit yapılması fikrini savunanlar da çıkmıştır. Konevî, bundan hareketle salih insanların mezarlarının üzerine bina yapmanın caiz olduğu sonucuna varmıştır. Zemahşerî'nin Keşşâf'ında^[121] da buna işaret olduğunu söylemiştir. Fakat burada bir hususa da dikkat çekmiştir. O da şudur ki mezarların üzerine bina ve mescit yapılması onların şeriatlerinde caiz bir durum olabileceği için bu gerçeğin de göz ardı edilmemesi gerekir.^[122] Bu ikinci görüşü destekler mahiyette şu hadis de vardır: "Allah Yahudilere ve Hıristiyanlara lânet etsin. Peygamberlerinin kabirlerini mescide çevirdiler."^[123] Tevhid mücadeleleriyle örnek olan bu gençlerin kutsallaştırılması, ileriki dönemlerde şirk tehlikesini doğurabilecek sonuçlar ortaya çıkarabileceğinden böyle bir işe tevessül etmek doğru olmayacaktır.

3.6.5. Gençler Hakkında Tartışmanın Ölçüsü

Konevî, 22. ayette^[124] tartışmak anlamında مجادلة kelimesi yerine مُماراة kelimesinin farklı türevleriyle birlikte tercih edilmesi konusuna değinmiştir. Ona göre

^[118] "(İçlerinden biri şöyle demişti:) Mademki siz onlardan ve onların Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığınan ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın."

^[119] Konevî, *Hâşiye*, 12/31.

^[120] Konevî, *Hâşiye*, 12/48.

^[121] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/574.

^[122] Konevî, *Hâşiye*, 12/49.

^[123] Buhârî, "Salât", 55 (No. 435).

^[124] "(İnsanların kimi:) Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpeklerdir, diyecekler; yine: Beş kişidir; altıncıları köpeklerdir, diyecekler. (Bunlar) bilinmeyen hakkında tahmin yürütmektir. (Kimileri de:) Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpeklerdir, derler. De ki: Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Öyle ise Ashâb-ı Kehf hakkında, delillerin açık olması haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar

ilk kelime daha açık, net, anlaşılır bir şekilde tartışmak anlamına gelirken, ayette kullanılan kelime daha tereddütlü, kuşkulu bir anlam yapısına sahiptir.^[125] Kelimenin anlamı sözlüklerde “bir konuda tereddütlü olmak^[126], yani Hz. Peygamber’e sadece Kur’ân’da yer alan bilgileri insanlara anlatmakla yetinmesi tavsiyesinde bulunulmuştur. Ayrıca muhatabı bu konuda bilgisizlikle suçlamaktan kaçınması da istenmiştir. Çünkü bu davranış, onlar üzerinde daha büyük bir etki meydana getirecektir. Onlara bu kıssadaki kapalılıkları aydınlatma konusunda soru sormaması da istenmiştir. Soru sormamasının istenmesinin, onlar hakkında bilgi sahibi olanların Ehl-i kitaptan âlimler olduğuna dair görüşü de çürüttüğü kanaatindedir.^[127] Çünkü genel kabule göre bu olay Hz. İsa’dan sonra gerçekleşmiştir.

3.6.6. Gençlerin Durumunu En İyi Allah’ın Bilmesi

Konevî, 21. ayeti açıklarken ayette geçen “*Rableri onları daha iyi bilir*” ifadesinin o gençler hakkında çokça konuşanlara Allah’tan gelen bir uyarı olabileceği gibi onlar hakkında tartışan kişilerin, acziyetlerini anlayınca bu konudaki gerçek bilginin Allah katında olduğunu itiraf etmeleri şeklinde de düşünülebileceğini söylemiştir.^[128] Çünkü bu kıssa hakkında hala bilinmeyen birçok mesele vardır. Kur’ân, konuyu açıklamadan önce de zaten onlarla ilgili bilgiler daha çok yorumlardan ibarettir. Gençler dahi kendilerine ne olduğuna dair net bilgilere sahip değilken diğer insanların onlar hakkındaki gerçekleri bilmesi vahiy olmadığı sürece imkânsızdır.

3.7. Gençlerin İman ve Amel Hassasiyeti

3.7.1. Kurtuluş Yolu İsteme

Konevî, 10. ayetle ilgili yaptığı değerlendirmede gençlerin Allah’tan kurtuluş yolu talep etmelerini, daima hidayet üzere bulunma olarak açıklamıştır. İstedikleri şeyden önce harf-i cerrin gelmesini ise daha büyük bir etkiye sahip olacağı için hidayetin önemine vurgu olarak anlamıştır. Şirk ehlinden uzaklaşmak da ona göre zaten doğru yolda olmak anlamına gelmektedir. Kulun her işinin hidayet üzere cereyan etmesi ise güzel vasıflarda bir abartıyı ifade ettiğinden kulun sıfatlarının tekâmülüne işaret etmektedir.^[129] Her ne kadar gençlerin bu talebi manevi bir yol gösterme olarak anlaşılabilir da dünyevî anlamda kendilerine gelebilecek bir zararı

hakkında (ileri geri konuşan) kimselerin hiçbirinden malumat isteme.”

^[125] Konevî, *Hâşiye*, 12/55.

^[126] Cevherî, *Sihâh*, 6/2491; İsfahânî, *el-Müfredât*, 469.

^[127] Konevî, *Hâşiye*, 12/55.

^[128] Konevî, *Hâşiye*, 12/49.

^[129] Konevî, *Hâşiye*, 12/22.

bertaraf etmesi için Allah'tan yardım talep etmeleri şeklinde anlaşılması daha makul gözükmektedir.

3.7.2. Hidayetlerinin Artırılması

Konevî, 13. ayeti açıklarken *hidayetlerinin artırılması* meselesini birkaç açıdan değerlendirmiştir. Birincisi, onların imanda sebat etmelerini sağlamaktır. Çünkü bir şeyde sebat etmek o şey üzerinde geçirilen zaman bakımından bir artış anlamına gelmektedir. İkincisi, yüksek bir makama ulaştırdık anlamındadır. Bir diğeri, artırıldığı ifade edilen hidayetin büyüklüğünü açıklamaktır.^[130] Ayette zaten iman ettiklerinden bahsedildiğine göre burada imanlarının güçlenmesi ve Allah katında yüksek bir makama ulaşmaları anlamına gelir ki Konevî'nin beyanı da bu yöndedir.

3.7.3. Kalplerinin Sağlamaştırılması

Konevî, 14. ayet bağlamında orada geçen ربط kelimesi üzerinde durmuş ve bu kelimenin, *bağlama* anlamında mecazi bir kullanım olduğunu, Allah'ın, onların kalplerini sabra bağlaması yani sabırlı olmalarını sağlama anlamına geldiğini söylemiştir.^[131] Sabır anlamında olabileceği gibi kralın karşısında hakkı haykırma cesaretinin onlara verilmesi şeklinde de değerlendirilebilecektir.

3.7.4. Gıda Konusundaki Hassasiyetleri

Konevî, 19. ayette geçen ve şehre gönderilen kişiye alacağı gıdada dikkat etmesi gereken husus olarak hatırlatılan اذكى kelimesinin temiz, ucuz, dünyevi ve uhrevi anlamda Allah'ın bir bereketi olarak artma anlamlarına geldiğini, yani ahirette sevabın artmasına sebep olarak helal rızkın kastedilmiş olabileceğini, bu noktada aldatılmamak için o kişinin dikkatli davranması gerektiğini dile getirmiştir.^[132] Sözlüklerde de bu kelime daha çok artma ve temiz olma anlamlarında kullanılmıştır.^[133] Bu anlamın ağırlık kazanması gençlerin, helal ve haram konusundaki hassasiyetlerini ortaya koymaktadır. Öte yandan onların uyuduğu esnada şirk koşan bir toplum yapısının olması, insanların aldatılmasına yönelik bir ticaret anlayışının da olabileceğini akla getirmektedir.

^[130] Konevî, *Hâşiye*, 12/27.

^[131] Konevî, *Hâşiye*, 12/27.

^[132] Konevî, *Hâşiye*, 12/45.

^[133] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 3/17; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüssabur Şahin (Kuveyt: Müessesetü Kuveyt, 2001/1422), 38/224.

3.7.5. Gençlere Vadedilen Nimet

Konevî, 16. ayet bağlamında ise gençlere verilecek nimetin, dünya ve ahiretteki faydalanmaların yanında şeksiz, şüphesiz yakîn bir imana sahip olmalarının sağlanması, kemale ulaşmaları olduğunu söylemiştir.^[134] Böylesine büyük bir mücadele ortaya koyan ve her davranışlarında dini hassasiyetlere dikkat eden gençlerin elde edecekleri nimet dünyada huzur ve ahirette Rabbin rızası olacaktır.

3.8. Kaç Kişi Oldukları ve İsimleri

3.8.1. Kaç Kişi Oldukları

Konevî, 22. ayet bağlamında onların sayılarıyla ilgili tartışmalara değinmiştir. Köpekleri de onlarla birlikte bulunduğu için ondan da bahsedilmiştir. Bu konuda tartışanların Hıristiyanlardan “Andolsun ki ‘Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesih’tir’ diyenler kâfir olmuşlardır...”^[135] ile “Andolsun ‘Allah, için üçüncüsüdür’ diyenler de kâfir olmuşlardır...”^[136] diyenler şeklinde iki grup olduğunu söylemiştir.^[137] Her iki grup da Hıristiyanlardır. Vakıya uygun olan da budur.

Konevî, onların sayılarıyla ilgili görüşlerin tamamının Ehl-i kitaba ait olduğu, sayılarını bilen az topluluğun da yine onlardan olduğuna dair görüşü aktardıktan sonra ayette bahsi geçen onların sayısını bilenlerin az olduğu ifadesindeki bu az kişilerin melekler olduğuna dair iddianın doğru olmadığı değerlendirmesini yapmıştır. Çünkü ona göre meleklerin tamamı ya da büyük çoğunluğu onların sayısını bilmektedir. Ayrıca meleklerin sayısının az olduğunu söylemek de yersizdir.^[138] Sayılarını bilenlerin, şehre gönderilen gence eşlik eden ve arkadaşları hakkında ondan bilgi alan kişilerin olması kuvvetle muhtemeldir.

3.8.2. Müminlerin Onların Sayıları Hakkında Konuşmaları

Konevî, yine 22. ayeti açıklarken müminlerin, gayb konusunda bilgisizce konuşmadıkları, Hz. Peygamber’in vahiy yoluyla elde ettiği bilgidен öğrendiklerine istinaden onların sayılarının yedi olup sekizincilerinin köpekleri olduğu şeklinde değerlendirmelerde buldukları kanaatindedir. Çünkü bu konuda tarihçilerin aktardıklarına değil vahye muhatap kişilerin verdiği bilgilere güvenmek gerekir. Ayrıca müminler, bu ayetler inmeden önce konu hakkında değerlendirmede bu-

^[134] Konevî, *Hâşiye*, 12/30-31.

^[135] Mâide 5/72.

^[136] Mâide 5/73.

^[137] Konevî, *Hâşiye*, 12/50-51.

^[138] Konevî, *Hâşiye*, 12/55.

lunmamışlardır.^[139] Konuyla ilgili güvenilir hadis kaynaklarında herhangi bir rivayete rastlamadık. O nedenle müminlerin, hadislerle değil ayetlerle bağlantılı olarak değerlendirmelerde buldukları anlaşılmaktadır.

3.8.3. Recmen Bi'l-Gayb İfadesi

Konevî, 22. ayette geçen رجم/recm kelimesinin tahlilini yaparak kelimenin taşlamak anlamına geldiği, bu konuda konuşanların ise taş atıp hedefini tutturamayan kişiye benzetildiği şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Dolayısıyla bu kelimeye zanda/tahminde bulunmak anlamını vermiştir. Bu bağlamda ayette geçen غيب/gayb kelimesinin, duyularla idrak edilemeyen, hakkında bilgi sahibi olunamayan, saf aklın onu idrak etmede yetersiz kaldığı gizli şey anlamlarına geldiğini söylemektedir. Kısaca bu konuda kesin bir bilgi olmadan konuşmak, tahminde bulunarak söz söylemek için bu kalıp ifadenin kullanıldığı görülmektedir. Ona göre bu konuşmaların hiçbir faydası yoktur. Bununla birlikte bu ifadenin kullanımında konuşulan konu toplumda öyle yaygın hale gelir ki adeta örfi bir gerçek haline dönüşür. Gayb konusunda bilgisizce konuşmak ise yalan olmasa da hata olarak kabul edilecektir.^[140] Gençlerin sayılarıyla ilgili değerlendirmelere yer verdikten sonra Konevî'nin, bu konunun gaybla ilgili olması nedeniyle yorum yaparak bir sonuca ulaşılamayacağı gerçeğinden hareketle bu meseleyi tartışmayı gereksiz gördüğü anlaşılmaktadır.

3.8.4. Gençlerin İsimleri

Konevî, 22. ayetten hareketle Yemliha, Mekselina, Mislina, Mernuş, Debernuş, Şazenuş sonradan onlara katılan çoban Kefeştetayuş ve köpekleri Kitmir olarak belirtilen mağaraya sığınanların isimleriyle ilgili bilgilerin güvenilir kaynaklardan gelmediği, o nedenle isimlerinin ne olduğu konusunda farklı görüşlerin olduğu kanaatindedir. Zaten önemli olan isimleri değil isimlendirilenlerdir.^[141] Onun da belirttiği gibi farklı kaynaklarda daha başka isimler de zikredilmektedir.^[142] Kur'an'ın, isim belirtmeden öze dönük bir anlatım üslubunu benimsemesi bu kıssada da kendini göstermektedir. Çünkü isim zikredilmesi dikkatleri o yöne celp etmektedir. Bununla birlikte isimler her zaman insanlar için merak konusu olmuştur.

^[139] Konevî, *Hâşiye*, 12/51-52.

^[140] Konevî, *Hâşiye*, 12/51.

^[141] Konevî, *Hâşiye*, 12/54-55.

^[142] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 211; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/328.

3.9. Kıssa ile Alakalı Verilen Mesajlar

3.9.1. Allah'ın Bilmesi

Konevî, 12. ayette geçen Allah'ın bilmesinden kastın Allah'ın bildiği şeyin, zamanı geldiğinde gerçekleşmesi olduğunu söylemektedir. Ona göre burada Allah'ın bilgisinin değil bilinen şeyin ispat edilmesi söz konusudur. Âl-i İmrân sûresi 140. ayetteki^[143] durumun da bu şekilde olduğunu söyler.^[144] Aksi takdirde Allah'ın, gelecekle ilgili bilgisinin olmadığı tarzında O'nun sıfatlarıyla ilgili yanlış bir değerlendirme ortaya çıkacaktır.

3.9.2. Kurtuluşa Erenler ve Allah'ın Yaratması

Konevî, 17. ayetten hareketle hidayete erenlerden kastın kurtuluşu elde eden Allah'ın seçkin veli kulları olabileceği gibi genel bir anlamın olmasının daha uygun görmektedir. Hidayetin zıttı olan isyanı yaratan da Allah'tır. Mesele Mutezile'nin görüşleriyle de alakalı olduğu için onların bu konudaki görüşlerine de yer vermiştir.^[145] Her halükarda kulun doğruya ya da yanlışla meyletmesi kendi tercihiyle olacağından Allah'ın seçkin ya da günahkâr bir kulu olmak kişinin bu konudaki eğilimine göre şekillenecektir. Ashab-ı Kehf birinci grupta olmayı tercih etmiştir.

3.9.3. Delile Dayanarak İnanmak Taklitten Uzak Durmak

Konevî, 15. ayet^[146] bağlamında gençlerin, Allah'tan başkasına kulluk eden yöneticilere ve onlara uyanlara yönelik ayette geçen ibadet ettiklerinin hak olduğuna dair delil istenmesi üzerinde de durmaktadır. Bu delil akli de nakli de olabilir. Çünkü ona göre bir şeye delille inanmak üstünlük ve hakimiyet anlamına gelmektedir. Ayrıca bir iddiada bulunan kişinin -ki bu Allah'ın tek ilah olmadığı iddiasıdır-, muhatabını yargılamadan önce kendi konumunu gözden geçirmesi gerekir. Zaten din delile dayanmalıdır. Delile dayanmayan bir din boş bir oyun eğlenceden ibarettir. Özellikle itikadi konularda delil zorunludur. Körü körüne taklit ve delilsiz inancın kabul edilemeyeceğine bu ayeti delil getirmektedir. Ona göre ameli konularda ise taklit caizdir. Bununla birlikte ameli konularda içtihat yapabilecek kişilerin taklit etmesi caiz değildir. Konevî, burada kendi görüşü bunun aksi olmakla birlikte İmam Şafî'nin, mukallidin imanının geçersiz olduğuna dair görüş-

^[143] "Eğer siz (Uhud'da) bir acıya uğradınızsa, (Bedir'de de düşmanınız olan) o kavim de benzer bir acıya uğramıştır. O günleri biz insanlar arasında döndürür dururuz (zaferi bazen bir topluma bazen öteki topluma nasip ederiz.) Ta ki Allah, iman edenleri ortaya çıkarsın ve aranızdan şahitler edinsin. Allah zalimleri sever.".

^[144] Konevî, *Hâşiye*, 12/24.

^[145] Konevî, *Hâşiye*, 12/35-36.

^[146] "Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka tanrılar edindiler. Bari bu tanrılar konusunda açık bir delil getirseler. (Ne mümkün!) Öyle ise Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi var mı?"

şünü de zikreder. Fakat ona göre bu kişi de delile sarılmadığı için günahkâr olur.^[147] Onun bu değerlendirmelerinden hareketle İslam'ın, delile dayanan bir inanç sistemi olduğu, bunun da onun hak din olduğuna gösterge kabul edildiği, İslam'la fikir bazında mücadele edemeyenlerin, tartışmak ve doğruyu bulmak yerine şiddetle Müslümanları susturmaya çalıştıkları, Ashab-ı Kehf'in kıssasının da bu anlamda bir örnek teşkil ettiği sonucunu çıkarmamız mümkündür.

3.9.4. Şirkin En Büyük Zulüm Olarak Nitelendirilmesi

Konevî, 15. ayeti açıklarken Allah'a şirk koşmanın en büyük zulüm olduğuna dair açıklamalarda bulunmuştur. Bu şirk ister Allah'a çocuk isnat etme ve puta tapma gibi, isterse helal ve haram kılma yetkisini kendisine verme gibi bir şey olsun fark etmez. Bütün bunlar Allah'a yapılmış bir iftiradır.^[148] Çünkü şirk, yaratana yaratılanla eşdeğer görmek suretiyle akla ziyan bir tavır sergilemek demektir. Gençlerin krala başkaldırmalarının temelinde zaten kralın onları şirk koşmaya zorlaması vardır.

3.9.5. Bu Olayın Kıyamet Günü Diriltilmeye Delil Olması

Konevî, 21. ayet bağlamında insanların, onların şahıslarından değil durumlarından haberdar olmasının kastedildiği kanaatindedir. Ayette insanların asıl bilmesi istenilen şey ise kıyamet günü ruh ve bedenle dirilmeye bu olayın bir delil olmasıdır. Nitekim ruhun öldükten sonra bedenden ayrılıp daha sonra tekrar dönmesi uyku haline benzetilmiştir. Çünkü ona göre uyku esnasında da ruh bedenden batınen değil zahiren ayrılır. Ölümde ise hem zahiren hem batınen ayrılır.^[149] Öte yandan ona göre kıyamet gününden ساعة diye bahsedilmesi, onun ansızın gelecek olması sebebiyledir. Kıyamet gününün varlığı mümkün olduğuna göre Allah, ayetlerde onun kesin olarak gerçekleşeceğine iman üzerinde durmaktadır.^[150] Dolayısıyla konunun imkânı daha önce Bakara sûresinin başlarında anlatılmış olup burada Allah'ın vaaadinin hak olduğunun beyan edilmesi onun imkânıyla ilgili değil kesin olarak gerçekleşeceği ile ilgilidir.^[151]

Bu kıssa bağlamında düşünülecek olursa uyanan kişiye ruhun iade edilmesiyle kıyamet gününde iade edilmesi benzer bir durum olduğundan Allah'ın gücü noktasında herhangi bir sıkıntı olmamakla birlikte insanların durumu göz önüne alındığında zorluk-kolaylık yönüyle aralarında farklılıklar vardır.^[152] Kıyaslayacak

[147] Konevî, *Hâşiye*, 12/29.

[148] Konevî, *Hâşiye*, 12/29.

[149] Konevî, *Hâşiye*, 12/47.

[150] Konevî, *Hâşiye*, 12/47.

[151] Konevî, *Hâşiye*, 12/48.

[152] Konevî, *Hâşiye*, 12/48.

olursak kişi uyuduğunda tüm vücut fonksiyonları değil bir kısmı kesintiye uğramaktadır. Yani ruh, bedenle bağına tam olarak koparmamaktadır Ölümde ise vücut tamamen hareketsiz hale gelmektedir.

3.9.6. Uyutulup Tekrar Uyandırılmalarının Hikmeti

Konevî, 19. ayetin tefsiri mahiyetinde bu olayın, onların, Allah'ın gücü hakkındaki yakîn derecesindeki imanlarının daha da artması gayesiyle gerçekleştirildiği düşüncesindedir. Yakîn inançları zaten daha önce gerçekleşmişti. Ayrıca bunu Hz. İbrahim'in, Allah'ın yaratmasını görmek istemesinden bahseden ayetteki olaya^[153] benzetmiştir. Mağaraya sığındıklarında aralarında kıyamet günündeki dirilmenin bedenle mi yoksa sadece ruhla mı olacağına dair tartışmalarının akabinde bu uyutulma hadisesinin gerçekleştirildiğine dair İkrime'den gelen rivayetin vakıya uygun olmadığı kanaatindedir. Çünkü o, bedenle haşrin inkâr edilmesini küfür olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte kıyamet günündeki dirilişin bedenle olacağına dair tasdik derecesindeki imanlarının, Hz. İbrahim kıssasında olduğu gibi delille yakîn derecesine ulaşması anlamında önemine de vurgu yapmaktadır. Çünkü ona göre bu gençlerin kıssası, Hz. İbrahim kıssasından, yakîn iman yönünden çok daha etkili bir delildir.^[154] Bu durumu *ilme'l-yakîn derecesinden ayne'l-yakîn mertebesine geçiş olarak da düşünebiliriz.*

3.9.7. İnşallah Demek

Konevî, 23-24. ayetler^[155] bağlamında ayetlerin iniş sebeplerine değinmiş, Hz. Peygamber'in, kendisine sorulan Ashâb-ı Kehf, ruh ve Zülkarneyn ile ilgili sorulara inşallah tabirini kullanmadan yarın cevaplarım dediği, vahyin ise geciktiği, akabinde de bu ayetlerle Allah tarafından onu eğitmek amacıyla bir hatırlatmada bulunulduğunu dile getirmiştir. Çünkü bu ifadeyi kullanmak verdiği sözü kayda bağlamak anlamına gelmektedir. Konevî, bu gecikmenin on gün olduğu, Duhâ sûresinde de bu durumun anlatıldığı hatırlatmasında bulunmuştur. Ayette geçen yarın kelimesinden kastın ise gelecek anlamında olduğu kanaatindedir.^[156]

Öte yandan Konevî, bu ifadeyi kullanmanın, bir şeyin ancak Allah'ın dilemesiyle ve dilediği zaman gerçekleşeceği, yani O'nun izni olduğunda meydana gele-

^[153] "İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnanırım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdür, hakîmdir, buyurdu." (Bakara 2/260).

^[154] Konevî, *Hâşşiyeye*, 12/42.

^[155] "Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşallah demedikçe) hiçbir şey için 'Bunu yarın yapacağım' deme. Bunu unuttuğun takdirde Allah'ı an ve: Umarım Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın olan bir yola iletir, de."

^[156] Konevî, *Hâşşiyeye*, 12/56.

bileceği, Hz. Peygamber için düşünüldüğünde ise bu iznin ona özel olmak üzere vahiyle bildirileceği, ayetlerdeki hükmün, hitap her ne kadar Hz. Peygamber'e olsa da herkesi kapsayacak şekilde anlaşılması gerektiğini dile getirmektedir.^[157] İnsanların acizyetlerini ortaya koyması, hayatlarının her aşamasında Allah'ın takdirine muhtaç olmaları yönüyle de bu ifadenin önemi kendini göstermektedir.

Konevî, Allah'ın zikredilmesinin/hatırlanmasının emredilmesini ise O'nun dilemesini istisna tutmamanın şaşılacak bir durum olması, bunun her ne kadar diğer insanlar için, unutulması durumunda affedilecek bir günah olsa da peygamberin üstün konumundan dolayı günah olarak kabul edilmesiyle ilişkilendirmiştir. Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasıyla ilgili Bakara sûresindeki meseleyi^[158] de buna benzetmiştir. Allah'ın hatırlanmasından kastın, O'nun azabının hatırlanması anlamına geleceğini de söylemiştir.^[159] Ayrıca Ashab-ı Kehf kıssasının diğer peygamber kıssalarından daha şaşırtıcı olmadığına da işaret etmiştir.^[160] Allah'ın gücü noktasında farklılık olmamakla birlikte bu ayetlerde anlatılanların, daha önce yaşanmamış sıra dışı bir hadise olması peygamber kıssalarından bu kıssayı farklı kılmaktadır.

SONUÇ

Ashab-ı Kehf kıssasında dikkat çeken husus gençlerin, uzun süre uyutulmaları olmakla birlikte onların korkusuzca hak davayı savunmaları ve bu yolda canlarını dahi feda etmekten çekinmemeleri en az uyutulmaları kadar önemlidir. O nedendir ki Konevî'nin, bu kıssadaki gençlerin sayıları, uyuyakalma süreleri gibi konulara da değinmekle birlikte daha çok kıssadan alınabilecek derslere, verilen mesajlara, uyutulmalarının gerekçelerine ağırlık verdiği görülmektedir. Zaten Kur'an'ın üslubunda da ayrıntılardan ziyade anlatılmak istenen asıl meseleye dönük bir anlatımın olduğu görülmektedir.

Konevî'nin, kıssaları temsili anlatımlar değil, gerçek olayların aktarılması olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Sahabe dönemindeki, kıssanın gerçekleştiği düşünülen mağara ile ilgili bazı hadiselerden bahsetmesi, mağaranın bulunduğu şehrin neresi olduğuna dair net ifadeler kullanması da bu düşüncede olduğunu göstermektedir.

Tefsir yöntemine gelince Konevî'nin, Beyzâvî tefsirinde yer alan kelimelerin ve cümlelerin dil açısından tahlillerini yaptığını, kıraat tahlillerine yer verdiğini görmekteyiz. Zaman zaman Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerden ve sahabe gö-

^[157] Konevî, *Hâşiye*, 12/56-57.

^[158] Bkz. Bakara 2/34-36.

^[159] Konevî, *Hâşiye*, 12/60.

^[160] Konevî, *Hâşiye*, 12/61.

rüşlerinden de istifade etmektedir. Beyzâvî'nin görüşlerine çoğu zaman katılmış olmakla birlikte bazı durumlarda onun aksi beyanlarda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannafin*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bayram, İbrahim. "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk" Risalesi Bağlamında İsmail Konevî'nin Teklif Anlayışı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2019), 137-179
- Beyzâvî, Nâsirüddîn. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*. Thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Etraş. Beyrut/Dimeşk: Dâru'r-Reşid/Müessesetü'l-İmân, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-müfessirin)*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- Bursalı, Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa. Sihâhu'l-luğa, es-Sihâhu'l-Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1990.
- Çelik, Hüseyin. "Ashab-ı Kehf Kıssası ve İçerdiği Mesajlar". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/1 (2017), 189-217.
- Demir, Ziya. *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Dilek, Burcu. *Kelam Konularının Kur'an Merkezli Tartışılması Bakımından Konevî'nin Beyzâvî Tefsiri Hâşiyesinde Kesb Nazariyesi*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhîf*. Thk. Mektebû Tahkîki't-Türâs fî Müessesetü'tî'r-Risale. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 8. Basım, 1426/2005.
- Güneş, Abdülbaki. *Kur'an Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*. İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2005.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 2012.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyyâ. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119.
- İsfahânî, Râgib. *el-Müfredât*. Beyrut: Dâru'l-Marîfe, 4. Basım, 1426/2005.
- Karacelil, Süleyman. "Ashab-ı Kehf Kıssası Bağlamında Gençlik ve Değerler". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21 (2011), 203-233.
- Konevî, İsmâüddin İsmail b. Muhammed. *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsiri'l-İmâmî'l-Beyzâvî ve me'ahu hâşiyetü İbni't-Temcîd*. nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Âhkâmî'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mardin, Ebû'l-Ülâ. *Huzur Dersleri*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951.
- Murâdî, Ebû'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali. *Silkü'd-dürrer fî a'yâni's-sânî aşer*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Dâru İbn Hazm, 3. Basım, 1408/1988.
- Necatî, Muhammed Emin. *Kıssa-i Ashâbü'l-Kehf*. Haz. Hanife Koncu. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'în. *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. Thk. Muhammed Enver Hamid İsa. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1401/1981.
- Sekme, Emine. *Klasik ve Modern Kur'an Yorumlarında Ashâb-ı Kehf Kıssasının Tahlili*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Sümer, Faruk. *Eshabü'l-Kehf (Yedi Uyurlar)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1989.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayar, Sad. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. Riyad: Beytül-Efkarî'd-Devliyye, ts.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. *el-Câmi' u'l-kebir*. Thk. Beşşâr Avâd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Türkiye Diyanet Vakfı Meali. Erişim 16 Şubat 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Thk. Abdüssabur Şahin. Kuveyt: Müessesetü Kuveyt, 2001/1422.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsim. *el-Keşşâf'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvađ. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.